

Steenmeijer, G., *Tot cieraet ende aensien deser stede. Arent van 's-Gravesande (ca. 1610-1662), architect en ingenieur* (Bewerkte dissertatie Leiden 2001, Leiden: Primavera Pers, 2005, 358 blz., €39,90, ISBN 90 5997 010 1).

Waarom een bespreking van een kunsthistorische studie over een architect in een historisch tijdschrift? Natuurlijk behoort een belangrijk onderzoek naar een zeventiende-eeuwse architect tot de cultuurgeschiedenis, maar er zijn meer redenen. Bij het doorlezen van deze studie blijkt dat dit boek evenzeer tot de sociaal-economische studies kan worden gerekend als tot de kunstgeschiedenis. Want Arent van 's-Gravesande blijkt, zoals de auteur heeft aangetoond, veel meer tijd als stadsfabriek van openbare werken, als technisch ingenieur en als coördinator daarvan te hebben besteed dan als ontwerper van prestigieuze bouwwerken. Daarom wordt in dit boek veel aandacht besteed aan zijn werkzaamheden als een soort directeur van openbare werken, eerst in Den Haag en later te Leiden. Hij moest zich daar bezighouden met het onderhoud van kades en sluizen bijvoorbeeld, met de beplanting van nieuwbouwwijken, het onderhoud van wegen en de doorstroming van het grachtenwater. Tot nu toe was zijn naam en faam vooral verbonden aan zijn ontwerpen voor gebouwen als de Mare Kerk en de Lakenhal in Leiden, en het raadhuis van Middelharnis. Dankzij deze studie kan zijn naam als architect ook verbonden worden aan de bouw van de Sebastiaansdoelen (het huidige Haags Historisch Museum) en het grafmonument van Piet Heyn in de Oude Kerk te Delft.

In tegenstelling tot de andere beroemde architecten van het zeventiende-eeuwse Hollandse classicisme – Jacob van Campen, Philips Vingboons en Pieter Post – was Arent van 's-Gravesande een ambachtsman van eenvoudige komaf. Hij kreeg geen schildersopleiding maar werd geschoold binnen het timmermansgilde. Voor hem geen studiereis in het kader van een schilderopleiding naar Rome, waar Post en Van Campen sterk beïnvloed werden door de traktaten van Vignola en Palladio. Van 's-Gravesande verkeerde niet zoals de andere drie in de hoogste kringen, waardoor het voor hen gemakkelijker geweest moet zijn om prestigieuze projecten naar zich toe te halen. Van 's-Gravesande was als enige van dit beroemde architectenviertal vele jaren lang in overheidsdienst.

De carrière van Arent van 's-Gravesande is in dit licht op zijn minst opmerkelijk te noemen. Een combinatie van geluk en talent. Als kersverse meester timmerman kreeg hij dankzij zijn baas de gelegenheid om toezicht te houden bij en om ontwerpen te maken voor delen van de bouw van het paleis Honselaarsdijk van Frederik Hendrik, al was dit vermoedelijk in de laatste bouwfase. Toen zijn eigen leermeester ziek werd, kreeg hij de kans om zich tevens verder te ontplooiën bij de bouw van een ander paleis van Frederik Hendrik, namelijk Huis Ter Nieuwburg. Overigens slechts als een van de vele bouwlieden en aannemers die bij deze paleizenbouw betrokken waren en als ondergeschikte van de hofarchitecten Simon de la Vallé en later Jacob van Campen. De auteur heeft dankzij minutieus bronnenonderzoek aangetoond,

hoe vele bouwvakkers en aannemers bij deze projecten waren betrokken. Arent van 's-Gravesande mocht binnen deze grootse bouwprojecten in ieder geval het ontwerp voor de toegangspoort en een balustrade maken (en dit project aanbesteden) en kreeg vermoedelijk opdrachten voor andere werkzaamheden waar de auteur niet echt zijn vingers achter heeft kunnen krijgen. In deze periode werd het ontwerp van 's-Gravesande voor het prestigieuze project van de Sebastiaansdoelen in Den Haag uitverkoren, en een jaar later trad hij in dienst van het Haagse stadsbestuur. In precies dezelfde tijd kreeg hij de opdrachten om het grafmonument voor Piet Heyn in Delft te ontwerpen en het raadhuis van Middelharnis. Twee jaar later, in 1638, vertrok hij naar Leiden waar hij ruim zestien jaar als stadsfabriek zou werken. Dan gaat het bergafwaarts en Van 's-Gravesande zou oneervol worden ontslagen.

Hoe was het mogelijk dat een eenvoudige timmerman zo'n bliksemcarrière maakte, die zoals zijn naam al aangeeft een burger noch van Den Haag noch van Leiden was? Zeker een positie als stadsfabriek was tot dan toe voorbehouden aan een lid van het stadsbestuur en zeker aan een gerenommeerde burger van de stad. In Den Haag kwam 's-Gravesande binnen als rooimeester, mede door zijn betrokkenheid bij de bouw van de Sebastiaansdoelen. Dit rooimeesterschap bleek de opmaat tot 's-Gravesande's benoeming als controleur (stadsfabriek) na het vrijwillige ontslag van zijn voorganger. Volgens de schrijver speelde in Leiden bij zijn benoeming zijn jeugdige leeftijd een rol, en het feit dat hij 'als een jonge hond' zijn sporen al had verdiend bij ontwerpen in de toen moderne en nieuw classicistische bouwtrant. Maar ergens moet volgens mij een machtige man achter de schermen bij deze benoemingen een rol hebben gespeeld. Anders krijgt een eenvoudige timmerman niet zo'n prestigieuze functie. Het meest voor de hand ligt om hier te denken aan Christiaan Huygens, zelf een propagandist van het Hollandse classicisme en ontwerper van het gebied van het Plein en de Hofvijver in de buurt van de Sebastiaansdoelen.

Het boek heeft vele kwaliteiten. Voor het eerst is er diepgravend onderzoek verricht naar de functie van een stadsfabriek, in een periode van grote stadsuitbreidingen die noodzakelijk werden door de spectaculaire bevolkingsgroei van Hollandse steden in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Zo'n functionaris moest van alle markten thuis zijn. Aan hem de verantwoordelijkheid voor de bruggenbouw, stadsuitbreidingen, onderhoud en nieuwbouw van openbare gebouwen en kerken, waterbeheer, molens en verdedigingswerken, de groenvoorziening en de riolering. Hiervoor moest hij behalve technische problemen oplossen ook ontwerpen maken en de financiën beheren. Daarnaast voerde Van 's-Gravesande ook nog vele opdrachten uit voor de bouw en verbouwingen van particuliere woonhuizen. Het is daarom niet verwonderlijk dat hij klaagde over de werkdruk, en hierdoor kwam er een einde aan zijn succesvolle carrière. Dat de druppel van de beroemde emmer een vermeende affaire met zijn dienstbode was, is alleen maar tragisch voor een dergelijk groot en talentvolle man.

Dit fraai geïllustreerde naslagwerk is, zoals te zien is in de 2143 noten (sic!), voornamelijk gebaseerd op bronnenonderzoek van de schriftelijke archieven van stadsbesturen en de vele bouwtekeningen die uit deze vroege

periode bewaard zijn gebleven. Natuurlijk besteedt de auteur ook veel aandacht aan de kunsthistorische aspecten van de classicistische ontwerpen van Arent van 's-Gravesande, die dankzij deze bijzondere studie nu tot de grootste architecten van de zeventiende eeuw gerekend kan worden.

Thera Wijsenbeek

Trompetter, C., *Leven aan de rand van de Republiek. Stad en gericht Almelo 1580-1700* (Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de 17de eeuw; Amsterdam: Bert Bakker, 2006, 471 blz., €35,-, ISBN 90 351 2838 9).

Op pagina 176 van *Leven aan de rand van de Republiek* staat het enige portret afgebeeld dat een gezicht geeft aan een van de vele namen die in deze monografie een rol spelen. Misschien is het unieke portret van Johan van Rechteren, heer van Almelo, wel exemplarisch voor de beperkte toegankelijkheid van de zeventiende-eeuwse gemeenschap van Almelo. Archiefmateriaal van stad en gericht is er wel, maar dat geeft voornamelijk inzicht in de institutionele structuren van de Almelose vroegmoderne samenleving: haar politieke, kerkelijke en juridische instellingen. Het mentale referentiekader van de personen achter deze cijfers en notulen is met de beschikbare bronnen niet zo eenvoudig te identificeren. Dankzij minutieus archiefonderzoek, zorgvuldige bronnenanalyse en een heldere schrijfstijl is Cor Trompetter er toch in geslaagd een reconstructie te maken van de leefwereld van Almeloërs in de zeventiende eeuw. Deze studie is daarmee niet alleen voorbeeldig in zijn grondigheid, veel van Trompetters conclusies overstijgen ook de casus van het Twentse stadje.

In de inleiding schrijft de auteur het begrip 'speelruimte' centraal te willen stellen in zijn studie. Daarmee bedoelt hij 'de door externe omstandigheden bepaalde ruimte voor individuen en groepen om aan het eigen leven invulling te geven'. Dergelijke externe factoren, die het bestaan van de zeventiende-eeuwse inwoners van de heerlijkheid Almelo stuurden en begrensd, vormen daarom ook de hoofdthema's van de verschillende hoofdstukken. Economische, sociale, religieuze, politieke en culturele referentiekaders worden systematisch behandeld. In al die gevallen heeft Trompetter een voorkeur voor kwantificeerbare gegevens om zijn betoog te onderbouwen.

Allereerst onderzoekt de auteur de (economische) gevolgen van het strijd-gewoel tussen de Republiek en Spanje voor de Twentse bevolking. De zware financiële druk die de aanwezigheid van vreemde troepen telkens met zich meebracht, brengt hem tot de conclusie dat deze oorlog vooral werd uitgevoerd 'over de hoofden' van de Twentenaren heen. De Almeloërs lijken slechts lijdend voorwerp te zijn geweest en hun leefomgeving werd eenvoudigweg 'het slagveld ... waarop de Hollandse oorlog werd uitgevochten'. Het is aantrekkelijk Trompetter in deze voorstelling van zaken te volgen en de voorbeelden die hij aandraagt spreken hem zeker niet tegen. De schrijver gebruikt consequent de enigszins in onbruik geraakte term 'Tachtigjarige oorlog', waarmee hij lijkt te willen aangeven dat het slepende conflict voor de Twentenaren nooit het karakter van een 'opstand' of burgeroorlog kreeg, maar een zuiver 'externe militaire factor' was. Moeten we daaruit dan ook concluderen dat het de Almeloërs eigenlijk weinig uitmaakte of ze katholiek of protestants moesten worden, en in welke verhouding ze stonden ten opzichte van hun wettige heer, de koning van Spanje? Helaas mist Trompetter de bronnen die ons meer inzicht in dit soort vragen kunnen geven.